

ZAOSTŘENO NA LITERATURU – GENDEROVÁ PERSPEKTIVA /

KAROLÍNA ČERNÁ

OATES-INDRUCHOVÁ, L. (ED.). 2007. *ŽENSKÁ LITERÁRNÍ TRADICE A HLEDÁNÍ IDENTIT*. PRAHA: SLON, s. 409.

Kniha *Ženská literární tradice a hledání identit* nese podtitul *Antologie angloamerické literární teorie*, který shrnuje hlavní zaměření svazku. Editorka Libora Oates-Indruchová sestavila antologii z celkem jedenácti překladů příspěvků v rozmezí více než dvaceti let. Texty jsou řazeny téměř chronologicky za sebou a z celku vychází dojem kompaktního stručného přehledu vývoje anglicky psaného antipatriarchálně zaměřeného proudu literární teorie a kritiky. Příspěvky však na sebe nijak nenavazují, naopak postihují dohromady velmi širokou škálu jednotlivých problémů i zásadních problematik tohoto diskursu.

Čítanku otevírá Dale Spender svou statí *Ženy a literární historie* (1986) věnující se zapomenutým a (možná i úmyslně) zasunutým počátkům románu, na kterých se ve velké míře podílely ženy. Autorka zde dokazuje, že v 18. století živě působilo alespoň sto autorek, které napsaly nejméně 600 románů z celkových 2000 vydaných, a klade si zde otázku, proč se tyto romány z literární historie vytratily. Za ztrátou ženské literární tradice nevidí nedostatek kvality napsaných románů, ale viní z toho patriarchální instituce, dokonce předkládá i několik příkladů literárního vykrádání. V závěru volá po tom, aby se do škol vrátily ženské autorky a zaplnily se jimi katalogy knihoven. Toto volání je jisté i v dnešní době stále aktuální, rozhodně v české výuce literatury. Kritikou institucí se zabývá také Rosalind Coward, která v románu vidí arénu politického zápasu (s. 74).

Čtenářka stojí ve středu zájmu Janice A. Radway, která ve statí *Čtení romancí: ženy, patriarchát a populární kultura* z roku 1984 shrnuje postřehy získané během kvalitativního výzkumu zaměřeného na čtenářky romancí prováděného

formou rozhovorů s nakupujícími v jednom malém knihkupectví v USA. J. A. Radway výzkumem odhalila zásadní ambivalentnost romantické literatury. Na jedné straně můžeme nahlížet na romance jako na stále stejnou opakovanou formu a lehce se obměňující obsah, kdy tématem je vždy heterosexuální „osudová láska“ v termínech odevzdání se ze strany ženy. Tedy tyto příběhy formulují a reprodukuji koncepty idealizovaných patriarchálních vztahů mezi heterosexuálními partnery a stále znovu omílají patriarchální vzorce chování pasivních čekatelek-žen a aktivních hrdinů-mužů. Z této perspektivy jsou čtenářky utvrzovány ve správnosti stereotypu patriarchální kultury. Avšak na druhé straně se podle J. A. Radway jedná o protest, a to v několika rovinách. Například tím, že jsou v romancích vztahy idealizované, romantické příběhy v jistém smyslu kritizují emocionálně nedostačující stránku patriarchálních vztahů. Z jiné perspektivy se jedná o protest, protože zakoupením knihy žena vzdoruje své pozici založené na obětavosti, neboť vydá peníze a čas pro sebe, ne pro manžela nebo ostatní příbuzné. K dalším zjištěním autorky patří jakási uchlácholenost jako výsledek čtení romancí. Ženy se tím, že během čtení prožijí emocionální, jemně erotickou, částečně i intelektuální a zároveň na sebevědomí působící kompenzaci (romance jsou stavěny tak, aby čtenářstvo předodhalovalo budoucí dění, a tím si potvrzovalo své schopnosti), vzdají potřeby nějak zásadně měnit svůj reálný život, jsou uchlácholeny, přestože prvotním impulsem vyhledávat tento druh čtení je nespokojenost se svým současným životem. Ačkoliv čtení romantických příběhů je i v současné době pravděpodobně velmi rozšířenou zálibou (dnes možná zastíněnou sledo-

SEMINÁŘ GENDER V KONTEXTU GLOBALIZACE: FEMINISMUS, MULTIKULTURALISMUS A ROZVOJ /

Marta Kolářová

Centrum globálních studií uspořádalo 14. října 2009 na půdě Filosofického ústavu AV ČR odpolední pětihodinový seminář, který se věnoval tématům genderu, globalizace a feminismu v souvislostech multikulturalismu a rozvoje. Seminář byl pořádán v rámci strategie Centra globálních studií více se věnovat genderové problematice a jeho cílem bylo informovat a diskutovat o tématech, která se v obecné teorii globalizace považují za marginální a o kterých se také v genderových kruzích teprve nedávno začala rozbíhat debata. Dále se snažil pozvat k jednomu stolu badatele a badatelky, jež tato témata zkoumají. Na semináři si mohlo zhruba 35 účastníků a účastnic z řad jak akademických pracujících, tak především studujících vyslechnout čtyři příspěvky.

Jako první se ujala slova Blanka Knotková z katedry genderových studií na FHS UK na téma indických feministických diskursů v kontextu globalizace, dominance a marginalizace. Podle ní tzv. třetí vlna feminismu začala výrazněji poukazovat na pluralitu zkušeností s genderovou diskriminací v závislostech na dalších faktorech, jako je kultura, sociální vrstva, třída, náboženská skupina, věková kategorie atd. Do světového feministického diskursu vstoupily zejména některé postkoloniální teoretičky indického původu, G. C. Spivak a C. T. Mohanty. Obě kritizovaly dominanci západního feminismu a tematizovaly především otázky reprezentace, orientalizujícího pohledu na ženy tzv. třetího světa a hlasu podrobených, kteří nehovoří sami za sebe. Autorky jako Spivak i Mohanty už ale pronikly z marginalizovaného diskursu do dominantního, staly se „těmi, jimž je nasloucháno“, jak sama Spivak sebeironicky uvádí.

váním romantických filmů), zdá se být tento výzkum příliš dobový a zaměřený na příliš úzkou skupinu (i když to autorka nikde neuvádí, jedná se nejspíš o majetnější ženy v domácnosti). Přesto je tento esej velmi inspirativní, protože zde otevírá široký prostor, na který by se měla genderová studia zaměřit.

Důraz na autorku (na rozdíl od ideologické feministické teorie, která se zabývá ženou coby čtenářkou) klade Elaine Showalter ve svém článku *Feministická kritika v divočině* (1981), tento směr nazývá gynokritikou. Vychází z kritické analýzy čtyř modelů genderové odlišnosti vztažených na rozdílnost mezi mužským a ženským psaním. Tyto modely – biologický, lingvistický, psychoanalytický a kulturní – se podle autorky vzestupně obsahují, takže kulturní model v sobě zahrnuje všechny předešlé. První je tedy model biologický, který E. Showalter kritizuje za zjednodušené přetahování ve smyslu penis versus porod, přičemž podle autorky jsou všechny tělesné výrazy zprostředkovatelné, dají se tedy vyjádřit ve zbylých třech kategoriích. K lingvistické perspektivě E. Showalter poznamenává, že zatím nebylo nijak dokázáno, že by existovaly jakékoliv genderlekty, tedy zvláštní jazyky pro jednotlivá pohlaví. Proto by se měla literární kritika zaměřit spíše na odlišné přístupy k jazyku a případnou tichou cenzuru. Zároveň je třeba společně budovat neutiskovatelský jazyk či jazyky. Autorka lingvistickou metodu kritiky považuje také pouze za částečnou a samu o sobě nedostačující pro založení své teorie odlišnosti. Pro psychoanalytický pohled je charakteristická věčná debata o absenci falu, přesto přináší mnoho hodnotných hledisek rozkrývání nevědomí, mezi nimi například perspektivu „zméněcnostňování“ (Gilbert a Gubar) nebo různé řešení rovnice matka – otec – syn – dcera. Pro E. Showalter je však psychoanalytická kritika také jen částečná. Shrnující a rozvíjející všechny předešlé je tedy teorie založená na modelu kultury, která se snaží zároveň zasadit texty jednotlivých autorek do širšího kontextu jak kulturně-sociálních dispozic (etnických, rasových, sexuálních

aj.), tak celého jejího života. Zde se také dozvídáme význam pojmu divočina uvedeného v názvu eseje, je jím prostor kultury, který je výhradně ženský v kontrastu k prostoru umlčovanému, jenž je sice společný pro obě pohlaví, avšak ovládaný dominantní mužskou kulturou. Cílem by tedy neměla být bezpohlavnost, ale „bouřlivá a spleť divočina odlišnosti samé“ (s. 168).

Několik dalších autorek přináší vhléd do „post teorií“. Mezníkem ve vývoji feministických teorií je esej Chandy Talpade Mohanty *Očima Západu: Feministický výzkum a koloniální diskursy* (1986), proto je jeho uvedení spolu s doplněním (*Ještě jednou k textu „Očima Západu“: Feministická solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí*, 2003) do českého prostředí jistě vítaným přínosem, přestože pro autorku tzv. druhý svět pravděpodobně neexistuje. Ch. T. Mohanty je výraznou osobností postkoloniálního feminismu díky své tvrdé kritice „očí Západu“, čímž má na mysli především generalizace pojmu „ženy třetího světa“, tento termín je podle ní hluboce zavádějící a kolonizující. Vyčítá proto tuto praxi pravicovým i levicovým feministům, které se tím stavějí do pozice imperialismu. „Na ženy třetího světa“ je nahlíženo pouze jako na bezbranné němé oběti patriarchálních struktur, na rozdíl od „žen prvního světa“, kterýžto termín ani není ukotven, protože na tyto ženy se nahlíží vždy již jako na konkrétní bytosti v určitém kontextu. V eseji z roku 1986 autorka proto navrhuje tento latentní etnocentrismus ve feministických dílech odhalovat a tím zbavovat Východ a východní ženy pozice těch druhých (s. 337). V rozšíření z roku 2003 toto téma rozpracovává v oblastech pedagogiky a antiglobalizačního aktivismu. Analyzuje současné pedagogické antiglobalizační přístupy ve výuce genderových studií na univerzitách v USA. Zde odkrývá tři modely. První je model nazvaný *feministka jako turistka*, kdy se ve výuce provádějí krátké exkursy mimo euro-americký prostor. (Zavádí novou terminologii: jednotřetinový a dvoutřetinový svět v kontrastu k diskriminujícímu prvnímu a třetímu světu, je to rovnice sociální men-

B. Knotková ale upozornila na to, že ani tzv. bílý západní feminismus není jednotným proudem a mnohé světově uznávané indické postkoloniální teoretičky/ky lze charakterizovat jako příklady migrantské či kosmopolitní identity. To, jak se vztahují jejich diskursy k feministickým diskursům v Indii, se snažila ukázat na příkladu Bengálska (Kolkaty). Zde je dekonstruktivistická linie feministického myšlení často pociťována jako méně aktuální a prakticky využitelná. Na feministických setkáních jsou více uváděny představitelky tzv. druhé vlny feminismu (např. de Beauvoir, Millett, Showalter), poněvadž v jejich textech nacházejí konkrétnější program pro antidiskriminační úsilí.

Prezentující zdůraznila, že na dominantní a marginalizované diskursy prakticky nelze nahlížet v prostých dichotomiích. Jde o mnohohrstenou síť mocenských vztahů, kde týž subjekt může být v jednom vztahu dominantní a v jiném podrobený, neboť v indickém kontextu má sociální rovina mnoho vnitřních úrovní a specifik: kastovní systém, diskriminace kmenových etnik, ilegální zotročení tzv. nedotýkatelných v některých venkovských oblastech nebo náboženské tradice, jejichž některé aspekty genderovou diskriminaci velmi posilují.

Na to navázala další prezentující, Zuzana Uhde z oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, která představila v českém prostředí málo známý přístup transnacionální feministické teorie. Původně termín transnacionální feminismus pochází z pera autorek Inderpal Grewal a Caren Kaplan a jejich knihy *Scattered Hegemonies* z 90. let. Transnacionální feministická teorie se inspirovala multikulturalismem, postkoloniálním feminismem, poststrukturalismem, socialistickým feminismem a rovněž kritickými globálními studiemi. Z. Uhde představila analytická východiska transnacionální feministické teorie, a to rovněž ve vztahu k teoriím světového systému, teoriím globálního kapitalismu či nového imperialismu. Ve vztahu k těmto přístupům poukázala na koncepční

šiny a většiny). V tomto modelu se reprodukuje struktura centra a periferie. Druhý je model *feministky jako objevitelky*, ve kterém se studují výhradně země dvoutřetinového světa. V tomto pojetí je hluboce zakořeněna dualita my a oni. Teprve třetí model nazvaný *feministická solidarita čili model srovnávacích feministických studií* přináší podle autorky uspokojivé řešení, protože je založen na vzájemné rovnocennosti a propojenosti a společném úsilí a vzdoru, jen tak mohou vzdělávací instituce vést k aktivnímu lokálně-globálnímu občanství. Bonnie Zimmerman také kritizuje feministické teorie, tentokrát za uzavřenou heterosexuální perspektivu. Její příspěvek z roku 1986 (první vydání 1981) se stal základním stavebním prvkem lesbické literární kritiky.

Poststrukturalistická myslitelka Sara Mills ve svém příspěvku *Feministická teorie a teorie diskursu*, což je kapitola z její knihy *Diskurs* z roku 1997, rozvíjí v rámci feministických teorií foucaultovské téma diskursu. Zaměřuje se na zpovědní diskurs a diskursy ženskosti a heterosexuality. Chápání zpovědního diskursu, který M. Foucault představuje především jako poddajnost subjektu ve strukturální síti moci, feministické teorie pozměňují začleněním do širších souvislostí a možností využití diskursu jako prostředku (moci). V návaznosti na práce Dorothy Smith je zde diskurs přepsán z toho, čemu se podřizujeme, na to, co děláme (s. 289). Autorka uvádí příklad výskytu velkého množství příruček dobrého chování pro dívky z 19. století, které vidí jako důkaz existence ženského vzdoru a neposlušnosti (než jeho potlačení). Další autorčinou metodou feministického rozpracování foucaultovského diskursu je umísťování diskursů mezi sebou do konfliktu místo izolovanosti, tím se může dosahovat zviditelňování paradoxů, které s sebou přináší například spojení moderní patriarchát. A jak autorka sama shrnuje: „Feministická teorie podstatně modifikovala pojem diskursu tím, že jej jasněji vložila do společenského kontextu a prozkoumala možnosti „vyjednávání“ s diskursivními strukturami“ (s. 305). Postmodernismus s feminismem v otázce subjektu porovnává Patricia Waugh.

Trošku sentimentálně působí zařazení článku *Nalézt místo, odkud psát: metodologie feministické textové praxe* z roku 1995 britské autorky Lynne Pearce. Ve skutečnosti se jedná spíše o popis autorčina osobního vývoje jako (feministické) literární kritičky, i přesto může být článek zajímavý například ve srovnání s vývojem v Československu.

Velmi osvěžující částí publikace jsou závěrečné dvě statě „*Maskulinita v tranzici: Úvod*“ a „*Unie a Jack*“. Ty vracejí do tématu polovinu světa (mužskou), jejíž opomíjení bývá závažným nedostatkem starších feministických prací. V úvodní kapitole (*Maskulinita v tranzici: Úvod*) ke knize *Zvěřejňování mužského: maskulinity v poválečném a současném britském psaní* (*Posting the Male: Masculinities in Post-War and Contemporary British Writing*, 2003) autoři Daniel Lea a Berthold Schoene formulují maskulinitu (a feminitu) v tranzici, tedy proměnlivost rozpořbovaných maskulinit (a feminit) v současném světě, ve kterém „noví muži“ (a „nové ženy“) hledají svou tvář v neustálém rozporu patriarchálních a postpatriarchálních požadavků. Tuto rozervanost autoři ilustrují románem *Všechny moje lásky* (Nick Hornby, 1995, česky 2000). D. Lea a B. Schoene zdůrazňují nutnost neustálé komunikace a společné práce mužů a žen na cestě za postpatriarchálním řádem (s. 369).

V eseji *Unie a Jack: britské maskulinity, pomofobie a postnárod* z roku 2002 B. Schoene velmi zajímavým způsobem rozpracovává myšlenku souvislosti národa a „mužství“ ve smyslu národního státu jako patriarchálně ukotveného konzervativního celku, který má stejně jako tradiční „mužství“ své hranice, svou pevnost, své hradby a nehybnost. A tradiční „muži“ jsou vyvoleni a zároveň povinni tento fixní celek, svou vlast bránit. Reakcí na postmoderní rozvolnění identit a rozpadávání hranic (například v případě britského ostrovního impéria byl zásadně destabilizující vznik letadel) je tzv. pomofobie, strach ze ztráty jistých hodnot tradičního mužství, projevující se extrémní snahou o návrat a přemrštěné sebeprosazování (s. 383–385). Tato pomofobní reakce může vrcholit fašismem nebo zůstat latentní sou-

problémy, které jsou v současné geopolitické situaci významné ve snaze o pochopení vzájemného propojení a napětí mezi makrořvinou globálního ekonomického řádu a rovinou každodenního života, jež leží v centru zkoumání transnacionální feministické teorie. Příspěvek uzavřela tezí, že v současné době není zásadní otázka, zda a v jakých aspektech se odlišují genderové vztahy například v postkomunistických zemích od genderového řádu v západních zemích, ale otázka, jak souvisí vykořisťování nebo útlak žen s dominantní neoliberální globalizací a jakou roli v tomto procesu různé skupiny žen zastávají.

Poté následoval s příspěvkem Ondřej Horký z Ústavu mezinárodních vztahů, který se věnoval genderovým souvislostem rozvoje. Upozornil na to, že ačkoli gender je významný pro mezinárodní výzkum rozvoje a politickou agendu, v českých rozvojových studiích není reflektován. Podobná je i situace v českých genderových studiích, která se málo věnovala situaci žen žijících v rozvojovém světě. Tento nedostatek pozornosti jak ze strany české akademie, tak občanské společnosti vysvětloval pomalým rozvojem těchto disciplín během transformace a zároveň převládající liberální ideologií v české společnosti. O. Horký kritizoval skryté liberální předpoklady z pohledu feministické ekonomiky.

Zatímco zdola organizovaná ženská hnutí na globálním Jihu mají různorodá teoretická zázemí, tak v české rozvojové spolupráci je gender brán v úvahu pouze formálně v oficiálních dokumentech. Prezentující tak na příkladu zdánlivě genderově neutrálního projektu o zemědělském vzdělávání v Angole ukázal silnou genderovou slepotu. Česká rozvojová spolupráce podpořila pouze několik genderových projektů, které byly přímo zaměřeny na rizikové skupiny žen. Na závěr obhajoval tezi, že by se genderová perspektiva měla vnést do rozvojových projektů a studií a že se v rozvoji musí věnovat speciální pozornost chudým ženám a zároveň ti, co se organizují za ženská práva, nemohou opomíjet situaci chudých na globálním Jihu.

částí kultury. V druhé části eseje autor ilustruje své postřehy na hře *Ohlédni se v hněvu* (John Osborne, 1956).

Vydání této antologie, přestože více než dvě třetiny svazku jsou téměř třicet let staré a v některých bodech zastaralé, je skvělým počinem pro českou literární vědu a pro genderová studia. Jejím největším posláním je podle mého názoru zviditelnit potřebu přepsat literární dějiny a obrodit

osnovy ve výuce literatur na českých školách. Dalším přínosem je zařazení nových témat pro české prostředí, jako je lesbická literární kritika, vymezení se vůči feminismům z pohledu postkoloniálního výzkumu a hledání nové maskulinity. A jak sama editorka v úvodu píše, tato publikace by měla být jednou z prvních čítanek z různých oborů pod hlavičkou feministického výzkumu.

GENDER V PROTESTU SOCIÁLNÍCH HNUTÍ PROTI GLOBALIZACI /

VANESSA LARSENOVÁ

KOLÁŘOVÁ, M. 2009. *PROTEST PROTI GLOBALIZACI. GENDER A FEMINISTICKÁ KRITIKA*. PRAHA: SLON, s. 253.

Socioložka Marta Kolářová se dlouhodobě zabývá výzkumem globalizace, jejími vlivy na společnost a, jak lze již z názvu knihy postřehnout, v centru její výzkumné pozornosti leží protest sociálních hnutí proti globalizaci. Autorka svoji vědeckou práci propojuje s aktivismem, její postřehy a myšlenky tak nezůstávají jen napsané v knihách, ale stávají se součástí boje proti globalizaci v českém prostředí.

Kniha je přehledně dělena do osmi kapitol, kdy každá kapitola představuje hlavní problémy a otázky vyvstávající v rámci antiglobalizačního hnutí, teorií genderu, feministické kritiky či metodologického zázemí empirické práce autorky vztahující se ke globalizaci a k protestu proti ní.

Hlavním tématem knihy je protest sociálních hnutí prizmatem genderových vztahů. Autorka zde představuje dva kritické diskursy vztahující se ke globalizaci – antiglobalizační a feministický – které analyzuje ve vzájemných souvislostech. Tyto dva diskursy se kriticky zaměřují především na negativní důsledky globalizace, jako je například růst globálních nerovností, chudoba, ničení životního prostředí apod., kdy svou ústřední roli v rozhodování mají globální hráči typu nadnárodních korporací a mezinárodních

institucí, jako jsou Mezinárodní měnový fond či Světová banka (s. 12). Autorka se na proces globalizace dívá z hlediska sociálních hnutí a jejich participace v rámci debaty o globalizaci, přičemž provázala dřívější empirická zkoumání prostředí české radikální levice s nejnovějšími zahraničními studiemi o hnutích proti globalizaci, čímž čtenáři nabízí ucelený exkurs do hloubky této problematiky. K tomu přispívá i skutečnost, že autorka získala stipendium Fulbrightovy nadace a v letech 2005 a 2006 působila na Rutgers University v New Jersey (USA). Mohla zde dokumentovat střetávání dvou světů, jednak amerického akademického prostředí, jež opomíjí zkušenost „druhého světa“, a českého prostředí, kde se globální problémy tematizují málo (s. 13). Autorka se zaměřuje na velké protestní události kolem přelomu milénia, které se podle jejího názoru doslova prohnaly českou kotlinou a zanechaly po sobě otevřené otázky. Svůj pohled zaměřila právě na tyto protesty, což je z dosavadních českých studií o antiglobalizačních hnutích novinkou, a to nejen v rámci akademické debaty.

Dalším hlavním tématem knihy je feministická kritika globalizace, jež se pojí s výzkumem genderových aspektů

V posledním příspěvku vznesla Marta Kolářová z Centra globálních studií a Sociologického ústavu AV ČR otázku: *Feminismem proti globalizaci nebo feminismus jako globalizace?* Poukázala na to, že v reakci na dopady ekonomické globalizace došlo k velkému rozvoji zdola organizovaných ženských skupin, které se často propojují transnacionálně. Nicméně globální feminismus rozhodně není jednotný. Již v 19. století v době rozmachu transnacionální ženské spolupráce byla považována rovnost mužů a žen za znak civilizovanosti a ostatní kultury byly vzhledem k Západu poměřovány jako nedostatečně vyspělé. Zejména feministky v křesťanských misích se snažily pozvednout „primitivní“ ženy z barbarských podmínek domorodých kultur tím, že přijmou hodnoty bílých, západních žen střední třídy. Západní feminismus byl tak zejména na globálním Jihu chápán jako imperiální a vnucující vlastní normy jiným kulturám. Domorodé a antikoloniální feministky si stěžovaly na rasistické a orientalistické praktiky zejména amerických aktivistek.

M. Kolářová se zmínila o tom, že v posledních desetiletích se ozývaly hlasy především černošských a latinoamerických žen, východoevropských postkomunistických žen a dnes jsou to tzv. turbanové feministky, které protestují proti univerzalizaci feminismu a západní formě emancipace a staví proti ní vlastní kulturně-partikularisticky orientované projekty. To komplikuje druhovlnnou feministickou představu o globálním sesterství. Pokud tedy chápeme globalizaci jako kulturní a politický imperialismus, vnucení západních norem a způsobů života, tak imperialistické formy západního feminismu reprezentovaného bílými ženami střední třídy z globálního Severu mohou být pod negativní účinky globalizace zařazeny.

Aby ale neskončila pouze negativně, načrtla budoucí možnosti feministického aktivismu, který vzniká v různých lokalitách a inspirovane ženami v jiných kulturních okruzích bez vnucení a dominance, ve formě tzv. transverzální politiky (podle N. Yuval-Davis a C. Eschle), kterou praktikují například protiválečné skupiny Ženy v černém (Women in Black).